

УДК 911.9

І. Смирнов, д-р геогр. наук, проф.,
Н. Левінськова, ст. викл.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

"БІЛИЙ СЛОН" В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ: ПРО ВІДБУДОВУ КОЛИШНЬОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АСТРОНОМІЧНО-МЕТЕОРОЛОГІЧНОЇ ОБСЕРВАТОРІЇ

Розглядається доля астрономічно-метеорологічної обсерваторії, яка була побудована у Східних Карпатах на горі Піп Іван (висота 2028 м) у 1938 р., коли Карпатський регіон входив до складу Польщі. Інша назва обсерваторії – "Білий слон", тому що взимку під снігом будинок обсерваторії нагадує обриси слона. Гора Піп Іван має пірамідальну форму з наявністю древніх форм рельєфу льодовикового типу, складених із пісковика. Обсерваторія була оснащена найсучаснішим на той час науковим обладнанням, зокрема телескопом, астрографом і рефрактором британського виробництва. Обсерваторія була зруйнована під час Другої Світової війни. У цей час спільними зусиллями України й Польщі, зокрема за участю Варшавського університету та Прикарпатського університету ім. В. Стефаника в Івано-Франківську, відбувається відновлення обсерваторії, а також будівництво Міжнародного центру зустрічей студентської молоді України й Польщі з акцентом на дослідження в галузі географії, метеорології, геології, сейсмології, астрономії та біології.

Ключові слова: астрономічно-метеорологічна обсерваторія, гора Піп Іван, відновлення, фонд *Obserwatorium*, дослідження в галузі географії, метеорології, геології, сейсмології, астрономії та біології.

Постановка проблеми. Сучасний стан українсько-польських відносин нині характеризується їхнім ускладненням. Водночас, як зазначив міністр закордонних справ України П. Клімкін, визначальними у польсько-українській історії були не війни і конфлікти, а століття мирного співжиття, спільна праця, мільйони спільних шлюбів і народжених у них дітей. Сьогодні маємо дві надзвичайно близькі нації з подібними мовами, культурами, ментальностями й цивілізаційними цінностями, а також із природною налаштованістю на подальше мирне і дружнє співжиття. Прикладом такої плідної співпраці між Україною та Польщею є відновлення колишньої польської астрономічно-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван у Карпатах. Ця обсерваторія, побудована 1938 р., мала виразне воєнне призначення і відповідних спонсорів, зокрема Лігу повітряної та протигазової оборони Польщі. Під час Другої Світової війни ця обсерваторія була зруйнована, за радянських часів вона продовжувала перебувати в руїнах, і тільки в незалежній Україні постало питання про її відновлення. Велику цікавість у цьому проявила й польська сторона, але нині ця споруда вже не матиме воєнної спрямованості, а буде виконувати науково-дослідницькі та молодіжно-громадські функції, спрямовані на плідну співпрацю українських та польських учених та студентів у сферах географії, метеорології, геології, сейсмології, астрономії та біології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність статті в сучасних умовах підтверджується статтею Міністра закордонних справ України П. Клімкіна у львівському виданні "Високий замок" [1]. Ця тема викликає значну зацікавленість як серед українських вчених [2], так і в польськомовній науковій літературі та засобах масової інформації, зокрема в київському виданні "Dziennik Kujowski" [3; 4].

Мета статті. Розкрити історичні особливості створення та функціонування астрономічно-метеорологічної обсерваторії у Східних Карпатах, її сучасний стан та перспективи відновлення на підставі тісної українсько-польської співпраці, зокрема на рівні університетів – Варшавського в Польщі та Прикарпатського імені Василя Стефаника в Україні (м. Івано-Франківськ).

Виклад основного матеріалу дослідження. До найбільш відомих та визначних культурно-історичних пам'яток Івано-Франківщини належить астрономічно-метеорологічна обсерваторія на горі Піп Іван (2028 м)

Верховинського району. Вона є найвище розташованою спорудою в Україні, збудованою ще за часів, коли Прикарпаття перебувало у складі Польщі, у 1938 р. Інша її назва – "Білий слон", оскільки взимку під снігом будинок обсерваторії нагадує за обрисами слона. Гора Піп Іван має пірамідальну форму з наявністю давньольодовикових форм рельєфу, складених пісковиками. Свою назву гора отримала від скелі на вершині, що нагадувала попу в рясі. Відкриття цієї обсерваторії становило собою свого часу велику подію в розвитку польської науки, зокрема астрономії та метеорології. Метеорологічно-астрономічна обсерваторія була названа ім'ям маршала Ю. Пілсудського. Обсерваторія підпорядковувалась Польському метеорологічному інституту у Варшаві й мала на меті виконання метеорологічних спостережень, головним чином для авіації, а також діяла як філія астрономічної обсерваторії Варшавського університету. Обсерваторія була оснащена найсучаснішим на ті часи науковим устаткуванням: телескопом, астрографом і рефрактором британського виробництва та ін.

Відділ підтримки торгівлі та інвестицій амбасад Польщі в Києві разом з економічним відділом, Польсько-українською господарською палатою та Міжнародним об'єднанням польських підприємців в Україні розробили проект створення науково-навчального центру (обсерваторії) Прикарпатського університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ) і Варшавського університету. Цей проект передбачає наступні дії: відбудову будинку астрономічно-метеорологічної обсерваторії Варшавського університету на горі Піп Іван у Чорногорському гірському масиві Карпат; побудову нового приміщення для польсько-українського будинку зустрічей студентської молоді в с. Мікулічин та відновлення будинку письменника Станіслава Вінченца в с. Бистра.

Одна з найвищих гірських вершин Східних Карпат гора Піп Іван перед Другою Світовою війною знаходилась практично на польсько-чехословацькому кордоні й, за даними тогочасних джерел, мала висоту 2022 м н. р. м. (нині 2028 м), що становило одну з причин створення тут астрономічно-метеорологічної обсерваторії. Виникає питання: чому власне у другій половині 1930-х рр. Польща вирішила побудувати власне такий об'єкт. Для цього було кілька причин. Перша – суголосно авіаційна, навігаційна, оскільки це був період інтенсивного розвитку авіації в Польщі, зокрема в пів-

денному напрямку (прокладалися авіатраси до Афін, Стамбула, Бейрута тощо), а тому був потрібний пункт, який би надавав постійно метеорологічні дані. Друга причина мала чисто наукове підґрунтя: вирішено було збудувати в Карпатах об'єкт-блізнюк Високогірної метеорологічної обсерваторії на горі Каспрови-Вежх. Третя причина була військового трибу, оскільки тогочасний Корпус Оборони Прикордоння (Прикордонна служба Польщі) не мав у цьому районі свого осередку.

При цьому розглядалися можливості створення подібного об'єкта на горі Говерла, яка є найвищою вершиною Чорногорського масиву та Східних Карпат (2061 м н.р.м.), але врешті було прийняте рішення на користь г. Піп Іван, зокрема через її легшу транспортну доступність. У 1936 р. був оголошений конкурс на створення обсерваторії на г. Піп Іван, у якому переміг проєкт К. Марчевського та Я. Погоського, які представляли Бюро регіонального планування Підгаля і Гуцульщини, а оскільки ця подія відбулася одразу після смерті Ю. Пілсудського, то об'єкт і був названий його ім'ям. Того ж року почалося нагромадження необхідних будівельних матеріалів, а наступного року розпочато будівництво об'єкта. 28 липня 1938 р. у присутності представників найвищої влади Речі Посполитої (РП), місцевої влади та місцевих мешканців-гуцулів, зокрема із с. Жаб'є (які зібралися, щоб побачити на свої очі це технічне диво), маршал Сенату РП перетнув стрічку, відкривши об'єкт. Спорудження обсерваторії обійшлося в 1 млн тодішніх злотих. Інвестором виступила передвоєнна фінансово потужна Ліга повітряної та протигазової оборони й Польський метеорологічний інститут. Крім цього, проєкт ще додатково отримав дотацію від польської держави. Будувався об'єкт за незвичайно складних умов, на висоті понад 2000 м н.р.м., за морозів, які тривали від жовтня до травня. Під час будівництва були застосовані найсучасніші на той час технічні рішення та матеріали, які транспортувалися до залізничної станції Ворохта (відстань 70 км), а потім до об'єкта – на гуцульських конях. Споруда обсерваторії мала п'ять поверхів і була досконало вкомпонована у гірський ландшафт. Будівельний матеріал складався головним чином із місцевого піщаника, при цьому перший поверх утеплювали 30-сантиметровим шаром корка та спеціальною вологостійкою цеглою. Будинок мав потрійні вікна, які захищали від сильного вітру. Була застосована найсучасніша вентиляційна система. Будинок мав власну котельню й обігрівався соляркою і мазутом. Дощова вода і сніг, що танув, надходили до спеціального внутрішнього басейну та двох резервних зовнішніх. Будинок обсерваторії мав 43 приміщення, великий хол, кімнати для проживання персоналу та гостей, їдальню, вітальню, офісне приміщення, а також секретний бункер з експериментальною суперсучасною радіостанцією. Найнижчий поверх займала котельня, електричні генератори та потужні акумулятори (числом 240), стайня та інші господарські приміщення. Над головним входом було встановлено стилізованого орла – герб Польщі.

Астрономічна частина об'єкта знаходилася у башті з мурами двометрової товщини і складалася з мідного купола, який розсувався за допомогою електроприводу (на той час це була надзвичайно рідкісна конструкція), та телескопа діаметром 6 м, який був замовлений у відомої шотландської фірми "Sir Hovard Grubb Parsons & Co", та астрографа діаметром 33 см.

Також на вершині гори був змонтований надсучасний на ті часи, повністю автоматизований гідростатичний анемометр Fuess (прилад для вимірювання швидкості та напрямку вітру), обладнаний спеціальною системою проти обледеніння.

Зауважимо, що в цій обсерваторії не існувало, як оповідали тогочасні легенди, потужних підземних приміщень з ангарами для літаків та дискотетів.

Метеорологічна частина об'єкта підлягала Польському метеорологічному інституту, а астрономічна – була власністю Варшавського університету.

Крім персоналу обслуговування станції, який складався з астрономів та метеорологів, у будівлі обсерваторії розміщувався відділ польської Прикордонної служби. Директором обсерваторії було призначено Владислава Мідовича, який мав практичний досвід праці на подібному об'єкті та досконало орієнтувався у цій місцевості, оскільки походив з недалекого Мікулічина.

Хто ж іще мешкав постійно в цій обсерваторії? Про це з гумором розповідав професор Ян Маліцький. Отже, наймолодшим мешканцем обсерваторії був чотирирічний Яцек, син директора обсерваторії магістра В. Мідовича, а також його вродлива дружина пані Антоніна, про яку говорили, що умови життя вона має не найкращі, зате немає ще однієї жінки в Європі, яка мала б кращий вид з вікна своєї спальні.

На жаль, нова обсерваторія встигла попрацювати всього 14 місяців. Коли розпочалася Друга Світова війна, В. Мідович отримав наказ відкрити конверт № 1. Там він знайшов інструкцію, яка наказувала: спалити всі службові документи, знищити всі проєкти, телескопи та інше устаткування, виплатити працівникам зарплату й перейти угорський кордон. Він усе виконав, крім знищення телескопа, який поклав у спеціальну валізу й забрав із собою до Угорщини. Цей телескоп потім подорожував Угорщиною та Австрією, а після війни повернувся до Польщі й тепер знаходиться у Силезькому планетарії в м. Хожув (що біля м. Катовіце). До Польщі повернувся і В. Мідович (1907–1993), який став відомим польським географом-метеорологом, туристичним діячем та краєзнавцем.

В. Мідович залишив гроші для працівників обсерваторії її сторожу, а також вручив йому пістолет із запасом набоїв і з наказом стріляти в кожного, хто захоче зайняти будинок перед тим, як прийдуть окупаційні (червоні) війська. Залишаючи обсерваторію В. Мідович, розірвав наполовину польський прапор, залишив сторожу червону частину і наказав її вивісити на башті з метою запобігти руйнації об'єкта. Частково ця його хитрість вдалась, оскільки, коли 18 вересня 1939 р. до будинку обсерваторії підійшов відділ Червоної армії, то його командир, побачивши червоний прапор на башті, наказав стріляти тільки в орла над входом, а сторожа не чіпати, вважаючи, що це "простий народ узав об'єкт у свої руки".

У 1939–1941 рр. були спроби відновити роботу обсерваторії, із цією метою навіть прислано туди фахового астронома, але безуспішно. З початком німецько-радянської війни цю територію зайняли угорці. Відповідно кілька наступних місяців в будинку обсерваторії перебували угорські солдати, потім вони його залишили без жодної охорони й обсерваторія була розграбована. Процес руйнування обсерваторії продовжувався і за радянської влади – з 1944 р. Щоправда, є дані, що в 1953 р. радянські спецслужби мали намір реанімувати цей об'єкт, але потім з невідомих причин відмовилися.

У 2007 р. з'явився проект відбудови обсерваторії під патронатом тогочасних президентів України та Польщі В. Ющенка та Л. Качинського. На першому етапі співпраці найважливішим завданням була підготовка відповідної документації, з цією метою до участі у проєкті відбудови були залучені відомі польські спеціалісти-реставратори, у т.ч. доктор наук Я. Смаза. Вони зробили висновок, що ситуація з об'єктом не є критична. Тому в 2010 р. було розпочато відновлювальні роботи. При цьому визначено, що зовнішній вигляд об'єкта не повинен відрізнятися від його вигляду 1939 р., але внутрішні приміщення будуть відновлені з певними змінами. Відповідну документацію для відбудови підготувала українська сторона з урахуванням рецензії польських фахівців і в 2012 р. розпочалася робота з відновлення обсерваторії.

Був створений польсько-український фонд академічної співпраці OBSERVATORIUM, головними учасниками якого стали Прикарпатський університет імені Василя Стефаника в Івано-Франківську та Варшавський університет. На сьогодні встановлено мідний дах на будинку обсерваторії, а в ній самій працює гірська рятувальна станція, яка була створена за допомогою відповідної польської служби. 2016 р. фонд OBSERVATORIUM отримав у двох траншах фінансове надходження в розмірі 100 тис. злотих на відновлення мурованої огорожі об'єкта. Серед спонсорів об'єкта з польської сторони можна відзначити страхову компанію PZU, яка підтримала ініціативу створення рятувальної станції, фірму "Sanitec-Kolo", котра запропонувала забезпечити обсерваторію санітарною керамікою. Підключилася до об'єкта і Польсько-Українська господарська палата, віце-президент якої є одночасно президентом Міжнародного об'єднання польських підприємців в Україні. Він високо оцінив проєкт відбудови обсерваторії і гарантував розповсюдження відповідної інформації серед учасників указаних вище структур із заохоченням їх до участі у проєкті.

Символічно, що одночасно з відбудовою обсерваторії буде споруджено Міжнародний центр зустрічей студентської молоді Польщі та України в с. Мікулічин з акцентом на дослідження у сфері метеорології, сейсмології, астрономії, біології, орнітології, географії та

геології, який буде мати європейський вимір та спрямованість (зокрема, на підставі порівняння альпійського простору з карпатським).

Третій об'єкт комплексу – це відновлення будинку Станіслава Вінценца в с. Бистра. Це видатний польський письменник, який добре знав і любив Гуцульщину й Покуття, написав у т.ч. тетралогію (п'ятитомник) "На високій полонині". Цей об'єкт також може бути використаний в інтересах місцевого населення, скажімо, як тренінг-центр з метою організації туристичних заходів, у т.ч. агротуризму. Курує цей проєкт з польської сторони, крім Східно-Європейських студій Варшавського університету, ще й Інститут етнології та антропології цього ж університету. Варто зазначити, що С. Вінценц – це культурний діяч, який жив і творив на культурно-му прикордонні молдовського, угорського, єврейського, циганського, словацького, українського, чеського, польського і австрійського етносів і при цьому звертав велику увагу до історичної ідеї толерантного співіснування та співдії різних народів, суспільних груп і різних релігійних переконань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відбудова обсерваторії сприятиме подальшим дослідженням у галузі географії, геології, метеорології, сейсмології, астрономії, а також поширенню туристичних заходів з метою толерантного співіснування різних народів.

Список використаних джерел:

1. Клімкін П. Україна і Польща: випробування історією / П. Клімкін // Високий замок. – 2018. – 8–14 березня. – С. 12.
2. Паньків Н. "Брендові" туристичні об'єкти Івано-Франківської області / Н. Паньків // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: Матеріали VII Міжнар. наук. конф. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – С. 344–350.
3. Panteluk S. "Biały słon" będzie patrzył w gwiazdy! / S. Panteluk // Dziennik Kijowski. – 2015, czerwiec. – № 11 (498). – S. 1, 4, 5.
4. Kaluski M. Polacy na Huculszczyźnie (4) / M. Kaluski // Dziennik Kijowski. – 2017, sierpień. – № 15 (550). – S. 7.

Надійшла до редколегії 05.04.18

И. Смирнов, д-р геогр. наук, проф.,

Н. Левинскова, ст. преп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

"БЕЛЫЙ СЛОН" В УКРАИНСКИХ КАРПАТАХ: О ВОССТАНОВЛЕНИИ БЫВШЕЙ ВОЕННОЙ АСТРОНОМО-МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКОЙ ОБСЕРВАТОРИИ

Рассматривается судьба астрономо-метеорологической обсерватории, построенной в Восточных Карпатах на горе Поп Иван (высота 2028 м) в 1938, когда Карпатский регион входил в состав Польши. Другое название обсерватории – "Белый слон", потому что зимой под снегом здание обсерватории напоминает очертания слона. Гора Поп Иван имеет пирамидальную форму с наличием древних форм рельефа ледникового типа, сложенных из песчаника. Обсерватория была оснащена самым современным на то время научным оборудованием, в частности, телескопом, астрографом и рефрактором британского производства. Обсерватория была разрушена во время Второй Мировой войны. В настоящее время совместными усилиями Украины и Польши, в частности, с участием Варшавского университета и Прикарпатского университета им. В. Стефаника в Ивано-Франковске, идет восстановление обсерватории, а также строительство Международного центра встреч студенческой молодежи Украины и Польши с акцентом на исследования в области географии, метеорологии, геологии, сейсмологии, астрономии и биологии.

Ключевые слова: астрономо-метеорологическая обсерватория, гора Поп Иван, восстановление, фонд Observatorium, исследование в областях географии, метеорологии, геологии, сейсмологии, астрономии и биологии.

I. Smyrnov, Doctor of Sciences in Geography, Professor,

N. Levinskova, Senior Lecturer

National Taras Shevchenko University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"WHITE ELEPHANT" IN UKRAINIAN CARPATHIANS MOUNTAINS: ON RESTORATION OF A FORMER MILITARY ASTRONOMICAL-METEOROLOGICAL OBSERVATORY

The article deals with the fate of the astronomical-meteorological observatory, which was built in the Eastern Carpathians on the Hill of Pip-Ivan (height 2028 m) in 1938, when the Carpathian region was part of Poland. Another name of the observatory is "White Elephant", because in the winter under the snow the observatory's house resembles the shape of the elephant. Mount Pip Ivan has a pyramidal shape with the presence of ancient forms of glacial relief, composed of sandstone. The observatory was equipped with the most up-to-date scientific equipment, in particular, a

telescope, astrograph and refractor of British production. The Observatory was destroyed during the Second World War. Currently, with joint efforts of Ukraine and Poland, in particular with the participation of the University of Warsaw and the Precarpathian University named after V. Stefanyk of Ivano-Frankivsk the restoration of the observatory is under way, as well as the construction of an International Center for Ukrainian and Polish Students Youth Meetings focusing on research in geography, meteorology, geology, seismology, astronomy and biology.

Keywords: astronomical-meteorological observatory, Mount Pip Ivan, restoration, Obserwatorium fund, research in the fields of geography, meteorology, geology, seismology, astronomy and biology.